

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Тетяна ШАРАПОВА (Кіровоград)

У статті узагальнюються теоретичні і практичні підходи до волонтерської діяльності майбутніх соціальних педагогів.

В статье обобщаются теоретические и практические подходы к волонтерской деятельности будущих социальных педагогов.

Ключові слова: волонтер, волонтерство, волонтерський рух, альтруїзм, волонтерська робота, волонтерська діяльність, добровільні помічники.

Ключевые слова: волонтер, волонтерство, волонтерское движение, альтруизм, волонтерская работа, волонтерская деятельность, добровольные помощники.

У добу реформування держави, становлення нових соціально-економічних, політичних, культурних відносин все актуальнішим є пошук оптимальних шляхів соціалізації особистості, її соціальний захист. У зв'язку з цим ми спостерігаємо стрімкий розвиток соціальної педагогіки та соціальної роботи як перспективних напрямків науки та практики.

Одним із вагомих результатів такого розвитку стало розширення змісту самого поняття «соціалізація». Реальні зміни, що відбулися останнім часом в організації соціального життя України, призвели до відповідних змін у стилі соціалізаційного процесу, який все більше набуває риси, притаманні європейському типу соціалізації.

З соціально-педагогічної точки зору ці зміни вимагають розширення змісту соціалізаційного процесу, в якому, поряд з традиційними аспектами – засвоєння та відтворення соціального досвіду – з'являється новий аспект – інноваційна діяльність, соціальна творчість, альтруїзм.

У зв'язку з цим все більше уваги приділяється розвитку суб'єктивних якостей особистості, створення умов для активізації внутрішнього потенціалу, прояву її власної, внутрішньо мотивованої активності, що відповідає тенденції подальшої гуманізації загально філософських і педагогічних підходів до формування особистості.

Розв'язання такої складної задачі можливо лише за умови перш за все суб'єктності особистості спеціаліста, а звідси необхідність створення необхідних для її формування умов у період професійної підготовки.

Метою статті є висвітлення досвіду підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації роботи волонтерів.

У зв'язку з цим, було розроблено програму курсу «Основи волонтерського руху» яка є базовою у процесі підготовки фахівців зі спеціальності «Соціальна педагогіка». Упровад-

ження курсу у практику вищої школи зумовлено соціально-економічними перетвореннями у суспільстві України, відродження руху волонтерства як соціально-педагогічного явища, великим попитом фахівців цієї спеціальності та необхідністю організації підготовки сучасних волонтерів.

Курс спрямований на формування теоретичної бази, набуття практичних умінь, розвиток професійної компетентності та готовності майбутніх соціальних педагогів до здійснення волонтерської діяльності, що сприятиме реалізації новітніх форм роботи і виховання дітей, які передбачають більшу, порівняно з колективними формами, свободу для творчості та саморозвитку.

В Україні волонтерський рух – одна з найефективніших форм роботи з різними категоріями клієнтів. Він є невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, дає людині можливість реалізувати себе у служінні суспільству. Велика кількість громадських організацій поєднує молодих людей, які на добровільних засадах беруть участь у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ у молодіжному середовищі та надання допомоги іншим в їх розвитку, соціальному становленні, інтеграції у суспільство тощо. Така діяльність потребує від добровольців не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань з психології, соціальної педагогіки, соціології, медицини, юриспруденції тощо; волонтери повинні володіти навичками спілкування з різними категоріями людей, знайомитись із кращим, як вітчизняним, так і зарубіжним досвідом роботи.

Організація такої роботи безперечно потребує підготовлених спеціалістів, які володіють відповідними вміннями та технологіями активізації населення, визначенні його проблемних зон, організації членів громади для задоволення потреб і вирішення проблем з використанням ресурсів місцевої спільноти.

Впровадження в навчальний процес дисципліни «Основи волонтерського руху» – важливий крок у становленні єдиних міжнародних стандартів соціальної роботи у суспільстві. Вивчення змісту і сучасних технологій роботи з усіма категоріями груп клієнтів сприяє подальшому розвитку системного підходу до основ волонтерського руху в Україні.

Мета навчальної програми: сприяти оволодінню студентами теоретичними та практичними основами волонтерського руху, історією розвитку як соціально-педагогічного явища, поглибленню знань у галузі особливостей діяльності соціальних педагогів з різними категоріями дітей та дорослих не

тільки в домашніх умовах, психолого-педагогічних та методичних основ організації роботи соціального волонтера, розвитку у студентської молоді соціальної активності.

Завдання:

1. Розкрити сутність понять «волонтер», «волонтерство», «волонтерський рух»;
2. Визначити основні принципи волонтерського руху;
3. Проаналізувати основні напрями і зміст соціально-педагогічної роботи волонтерів;
4. Визначити роль та функції волонтерів у сфері соціально-педагогічної роботи, окреслити коло їхньої діяльності в організаціях різного типу;
5. Ознайомити з методами залучення людей до волонтерської діяльності та способами їх заохочення;
6. Навчити складати волонтерські програми та здійснювати управління діяльністю волонтерів;
7. Формувати індивідуальний стиль професійної поведінки та діяльності майбутніх фахівців.

Звертаючись до проблем волонтерства, ми по суті звертаємось до такого загону людей, які розумом і серцем розуміють і відчують болі, труднощі, радощі і печалі інших людей. Волонтер – це передусім, добра, милосердна людина, яка володіє неабиякими комунікативними навичками і приваблює до себе людей, розуміє проблеми оточуючих та співчуває їм, має бажання безкорисливо допомогти вирішувати проблеми інших людей. До того ж, волонтер характеризується порядністю, уважністю, відповідальністю, відвертістю зі своїми клієнтами. І як вважає Світлана Валентинівна Толстоухова – директор Українського державного центру соціальних служб для молоді «Волонтер – це стан душі».

Питання доброчинності та волонтерства у вітчизняній науці і практиці досліджували О. Безпалько, О. Брижовата, Р. Вайнола, І. Грига, М. Дейчаківський, Л. Дума, З. Зайцева, А. Зінченко, І. Зверева, Н. Заверико, І. Іванова, Н. Івченко, А. Капська, О. Карпенко, Л. Коваль, Н. Комарова, О. Кузьменко, О. Лисенко, В. Назарук, І. Пінчук, Ф. Ступак, С. Толстоухова, І. Трубавіна, О. Шатохіна, О. Яременко.

На думку М. Дейчаківського, волонтери – «найактивніші представники різних груп населення, які бажують своєю працею та участю надати дійову підтримку в становленні демократії в Україні, зробити конкретний внесок у поліпшення становища маргінальних груп чи в розвиток соціальної і культурної сфери» /1, с. 10/.

Володимир Полтавець, керівник школи соціальної на УКМА, вважає, що «волонтери – це такі ж люди, як інші, але трохи кращі».

А, на думку італійського соціолога Ново Дізіонаріо волонтер – «це громадянин, який вільно, а не для того, щоб продемонструвати свої моральні зобов'язання чи законні обов'язки керується ідеєю суспільної та приватної солідарності. Волонтер, одного разу показавши здатність виконувати свої громадянські та власні обов'язки, надалі переходить в цілковите розпорядження суспільства, сприяє рішення місцевих проблем надаючи пріоритет відвідуванню бідних та знедолених».

Вітчизняний науковець З. П. Бондаренко, аналізуючи підходи до визначення волонтерства, яке вітчизняними та зарубіжними науковцями ототожнюється із поняттям «добровільна діяльність», зазначає, що дослідники тлумачать сутність даного феномена як: благодійність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної платні, просування по службі; добровільницьку діяльність, засновану на ідеях безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства та, не маючи цілей отримання прибутку, одержання оплати чи кар'єрного зросту; отримання всебічного задоволення особистих і соціальних потреб шляхом надання допомоги іншим людям; волонтер – доброволець, громадянин, що бере участь у вирішенні соціально значимих проблем у формі безоплатної праці; основу функціонування громадських організацій, форму громадянської активності населення; національну ідею милосердя та благодійності.

На думку І.Д. Зверєвої, волонтерський рух – це доброчинна робота, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот та суспільства в цілому. Людину, яка добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим особам та соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації, називають волонтером /2, с. 49/.

У Записі Генерального секретаря ООН, адресованій Комісії соціального розвитку Економічної та соціальної ради ООН, виділено найважливіші риси волонтерства. Розглянемо їх:

1. Турбота про людей. Адже співчуття, моральна підтримка, допомога, піклування сприяють формуванню важливої для людського суспільства атмосфери – взаємопідтримки. Для соціально-педагогічної роботи це важливий ресурс, який допомагає створювати безпечне середовище для існування та розвитку кожного

члена суспільства. Найважливішим рушійним механізмом виступає людський фактор, який вище схеми взаємовідносин «ти – мені, я – тобі». Для волонтерів характерними є формули: «я – тобі, ти – мені» та «я – усім».

2. Солідарність і гуманна корисливість. Люди добровільно жертвують своїм часом заради встановлення взаємодовіри та причетності, що робить їх зацікавленими в благополуччі інших.

3. Духовна якість і громадянська чеснота. Адже його значення полягає не лише в тому, що ми робимо через любов та співчуття до інших, а й те, як це впливає на людину, яка надає добровільну допомогу, - «ми те, що ми робимо для інших».

4. Багате джерело людського досвіду. Під «людським досвідом» розуміють досвід, який набуває людина в процесі взаємодії з іншими людьми, соціальними групами, державою. Милосердя, толерантність, солідарність, співробітництво, подолання конфліктів, емоційні й соціальні зв'язки, захист від небезпечного впливу тощо. Можливість ділитися, обговорювати, переймати більш ефективні форми, методи – це можливість напрацьовувати та вдосконалювати цей неформальний суспільний фонд вмінь та навичок встановлення й підтримки стосунків.

5. Нові інтелектуальні ресурси. Волонтери – це не лише виконавці програм, але й джерело нових ідей, нового життєвого досвіду.

6. Участь і відповідальність як суть активної громадянської позиції. Громадянськість, взаємодовіра, солідарність і відповідальність, підкріплені соціальними відносинами, які базуються на схожих світоглядних установах і спільності обов'язків, є взаємодоповнюючими цінностями.

7. Етичний стандарт. Ця риса волонтерства виражає якість людських взаємостосунків. За рівнем норм, які встановлюються, це одна з найвищих ступенів. Вона знаходиться приблизно на такому ж рівні, як і етичні норми духовних конфесій, однак підтримується не за рахунок встановлених догматів, а на максимально свідомому рівні.

8. Забезпечення надійної платформи для відновлення зв'язків між людьми. Відомо, що людей завжди розділяли багатство, культура, релігія, етнічне походження, вік, стать. Волонтерство ж може бути одним з найголовніших засобів примирення та відновлення розділеного суспільства, оскільки ця діяльність здійснюється без дискримінації за певними ознаками.

9. Нове бачення соціальної діяльності. Воно полягає в новому ставленні до зайнятості в галузі соціального захисту. Людина, яка бере

участь у волонтерських програмах, отримує повну ясність у мотивації своєї праці. Первинним для неї є вже не компенсація за працю, а результат - допомога, вирішення проблеми тощо, а для руху в цілому – охоплення всього спектра суспільних проблем.

Отже, сьогодні ми маємо матеріали, що дають змогу ознайомитися з основними концептуальними підходами до організації волонтерського руху в Україні, з деякими теоретичними аспектами даної проблеми, з практичним досвідом організації волонтерських шкіл, проведення тренінгів, реалізації волонтерських програм ЦССМ в різних регіонах, конкретними формами роботи волонтерів перевічених у дії.

На сьогодні нормативно-правові акти України забезпечили передумови для поширення волонтерського руху в Україні, його становлення та організаційного оформлення. Так на XI Конгресі Міжнародної Асоціації Волонтерів стало прийняття нормативного акту Загальної декларації волонтерів, який на міжнародному рівні дав визначення змісту і меті волонтерства, закріпив його основні принципи, чітко визначив гуманістичне спрямування, творчий і миротворний характер волонтерської діяльності.

Зміст і мета руху:

Згідно із Загальною Декларацією Прав Людини 1948 р. та Міжнародною конференцією про права дитини 1989 року, зважаючи на те, що «будь-яка людина має право вільно об'єднуватися у мирні асоціації», волонтери розглядають свою діяльність як інструмент соціального, культурного, емоційного та екологічного розвитку.

Волонтерство:

- це добровільний вибір, що виявляє особисті погляди і позиції;

- це активна участь громадянина у житті людських спільнот;

- сприяє покращенню якості життя, особистому росту та поглибленню відчуття солідарності;

- виражається як правило, в спільній діяльності у рамках різного роду асоціацій;

- сприяє реалізації основних людських потреб заради справедливості та миру в суспільстві;

- сприяє більш збалансованому економічному та соціальному розвитку, створенню нових місць та професій.

Основні принципи руху.

Волонтери дотримуються та використовують на практиці такі основні принципи:

- визнають право на об'єднання за всіма чоловіками, жінками та дітьми незалежно від

їх расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища;

- поважають гідність та культуру всіх людей;

- надають допомогу, безкоштовні послуги особисто або організовано – в дусі партнерства і братерства;

- визнають рівну важливість особистих і колективних потреб, сприяють колективному забезпеченню цих потреб;

- ставлять перед собою мету перетворити волонтерство на елемент особистого розвитку, набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей стимулювання ініціативи та творчості людей, які при цьому мають можливість бути творцями, а не користувачами;

- стимулюють почуття відповідальності, заохочують сімейну, колективну та міжнародну солідарність.

Виходячи із основних принципів, волонтери повинні:

- сприяти тому, щоб особиста участь перетворювалася в колективний рух;

- активно підтримувати свої асоціації, бути відданими їх меті, знати їх політику та діяльність;

- прагнути в міру своїх здібностей та наявності вільного часу успішного завершення, згідно із взятою на себе відповідальністю, спільно розроблених програм;

- співпрацювати зі своїми колегами по асоціації в дусі взаєморозуміння та взаємної поваги;

- не ухилятися від нових завдань;

- не розголошувати конфіденційну інформацію, якщо така передбачається характером діяльності.

Зі свого боку, поважаючи права людини та основні принципи волонтерства, асоціації повинні:

- забезпечити розумну регламентацію волонтерської діяльності, визначати межу добровільної співпраці, якісно формулювати та з повагою ставитися до функцій волонтерів;

- доручати кожному такий вид роботи, що йому найбільш підходить, при цьому забезпечити відповідні навчання та допомогу;

- регулярно підбивати підсумки діяльності і оприлюднювати їх;

- забезпечити у разі необхідності, компенсацію ризику, пов'язаного з діяльністю волонтерів, а також шкоди, що ненавмисно завдала третій особі в результаті діяльності волонтерів;

- забезпечити доступ до волонтерської діяльності, відшкодовуючи у разі необхідності витрати;

- передбачити методи припинення волонтерами своєї діяльності як з ініціативи асоціацій, так і з їх особистої.

Отже, з даного опрацьованого матеріалу ми можемо зробити висновок про те, що волонтерська робота це надзвичайно відповідальна, тяжка та водночас цікава. Для того щоб бути волонтером потрібно бути не просто людиною, а людиною з великим, щирим серцем... Потрібно завжди бути готовим віддати частину свого серця іншим людям. І допомагати не тільки словами, тобто морально, а й ділом.

Стиль роботи волонтера – це сукупність різноманітних напрямів, форм та методів індивідуальної діяльності. Розглянемо основні напрями роботи добровільних помічників:

1. Соціально-реабілітаційна робота, попередження негативних явищ у молодіжному середовищі. Головні питання, які необхідно вирішувати волонтерам у практичній діяльності:

- робота з молоддю, схильна до асоціальної поведінки;
- профілактика та подолання вживання алкогольних напоїв;
- профілактика та запобігання тютюнопалінню;
- профілактика та запобігання вживанню наркотичних речовин;
- профілактика хвороб, що передаються статевим шляхом та ВІЛ/СНІДу;
- підтримка дітей та підлітків, що постраждали від морального, фізичного, сексуального насильства;
- підтримка дітей та молоді, що перебувають у кризовому стані;
- соціальна робота з «дітьми вулиці».

В цьому напрямку волонтери проводять різноманітні бесіди, диспути, лекції на різну тематику, організовуються вечори, концерти «За здоровий спосіб життя», проводяться рольові та творчі ігри з молоддю та з «дітьми вулиці». Розповсюджуються інформаційні листівки, буклети про негативний вплив на організм вживання алкоголю, тютюну, наркотичних речовин. Тут застосовуються як групові форми роботи, так і індивідуальні.

2. Соціальна опіка і захист найменше захищених категорій дітей та молоді. Головні питання, що потребують вирішення:

- підтримка та сприяння розвитку творчих здібностей молодих інвалідів;
- соціальна допомога молодим сім'ям;
- соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- соціальна підтримка військово-зобов'язаної молоді;

- соціальна робота з жіночою молоддю;
- соціальна допомога самотнім матерям, неповним сім'ям, багатодітним сім'ям;
- допомога у вирішенні соціальних проблем, учнівської та студентської молоді.

Організуються концерти, конкурси, змагання, ярмарки, створюються різноманітні клуби за інтересами, проводяться благодійні акції, вечори. Все це робиться для того, щоб такі категорії дітей та молоді відчули себе потрібними в цьому суспільстві.

3. Соціальний супровід молоді, допомога її інтеграції у суспільство. Цей напрям потребує вирішення таких питань:

- Сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню дітей та молоді;
- Формування та розвиток якостей творчої особистості;
- Соціальна підтримка безробітної молоді, сприяння в працевлаштуванні;
- Розвиток та підтримка обдарованих дітей та підлітків;
- Організація змістовного дозвілля дітей та молоді як шлях профілактики дитячої бездоглядності і правопорушень.

Проводяться змагання, олімпіади, походи, екскурсії, конкурси творчих робіт, тематичні дні, вогнища, свята, ярмарки, також іде залучення молоді та підлітків до різноманітних гуртків та секцій.

До найбільш типових форм роботи з різними групами волонтерів належать:

- лекція, як базовий метод при навчанні волонтерів;
- бесіда на заняттях для волонтерів для більш плідної взаємодії з групою, для закріплення матеріалу та вивчення нового, для визначення настрою групи;
- ділова гра на заняттях з різних напрямків соціальної роботи для ефективного засвоєння матеріалу та набуття практичних навичок;
- «мозковий штурм» - для стимулювання до вивчення тієї чи іншої теми та більш ефективного навчання;

Дискусія з найбільш актуальних гострих питань, тем;

Колоквіум як форма обговорення проблеми за участю більшості членів групи;

семінар-практикум для волонтерів та працівників соціальних служб з метою подальшого засвоєння теоретичних знань;

тренінг для волонтерів з метою більш ефективного вивчення тем навчання;

конференції для працівників соціальних служб та волонтерів з метою обміну досвідом та напрацювання методик викладання та навчання волонтерів;

«круглий стіл» для волонтерів з залученням державних та громадських структур з метою обговорення взаємодії з питань функціонування школи волонтерів, розвитку волонтерського руху;

Збори волонтерів різних центрів ССМ для обміну досвідом та напрацювання нових форм роботи з різними категоріями молоді.

Отже, аналізуючи напрями, методи і форми роботи, слід відзначити, що практично вся ця робота дозволяє розширити діапазон професійної діяльності студентів соціально спрямованих спеціальностей, дає можливість добре засвоїти матеріал волонтерам та залучення до волонтерської діяльності нових добровільних помічників.

Навчання студентів основам волонтерського руху, з метою формування необхідних навичок (психологічних, медичних тощо), може мати індивідуальний або груповий характер. Так для студентів це можуть бути теоретичні й практичні курси, тренінги. Саме тут виправдують себе школи волонтерів. Для фахівців важливе не саме навчання, а введення їх у суть справи, докладне визначення мети, завдань, режиму роботи, вимог до них як волонтерів.

Завдяки цьому, як стверджує С. Савченко, «педагог не передає готові зразки культури, а створює й виробляє їх разом зі студентом у режимі реального часу. Спільний пошук цінностей, норм поведінки, сенсу життя відбувається у конкретних видах діяльності, засвоєння норм соціальної поведінки відбувається через спілкування» /3, с. 11/.

Практично від навчання волонтерів у майбутньому залежить значна частина успіху програми. Тут важливо підготувати волонтерів не лише у професійному плані, а й моральному, особливо коли останнім доводиться працювати з сім'ями дітей-інвалідів, з наркоманами, безпритульними сім'ями, засудженими.

Активний розвиток волонтерського руху спостерігається і серед студентів ВУЗів України. Так в Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка ініціативною студентською молоддю психолого-педагогічного факультету у 2002 році був створений Кіровоградський обласний благодійний фонд «Майбутнє за молоддю».

Засновник фонду кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Рацул Олександр Анатолійович, голова фонду студентка ІУ курсу психолого-педагогічного факультету Колева Анна.

Фонд працює у багатьох соціокультурних та суспільних напрямках, тому студенти психолого-педагогічного факультету мають

змогу реалізувати свої ідеї та проекти в напрямку роботи волонтерської діяльності.

Багато чого вже зроблено фондом і студентами факультету, а саме:

1. Реалізовано проект по профілактиці лудо манії;

2. Проведено низку заходів спільно із загальноосвітніми школами міста Кіровограда;

3. Щорічно, силами студентів факультету, організовуються концерти в Дендропарку до Дня молоді, Дня захисту дітей;

4. Студенти-волонтери беруть участь в організації допомоги ветеранам, відвідують дитячі садки для дітей з обмеженими можливостями, допомагають збирати благодійні кошти на операції дітям, яким це потрібно;

5. Кожного року фонд виступає організатором виставок-розпродажу робіт дітей з обмеженими фізичними можливостями, які проходять у бібліотеці імені Чижевського з метою допомоги збору коштів на операції дітям;

6. В рамках реалізації проекту «Крок на зустріч дітям», волонтери психолого-педагогічного факультету працювали в палатках збираючи і реєструючи речі для передачі в користування тим категоріям дітей, які це потребують;

7. Активісти та волонтери фонду брали участь у координуванні таких акцій як: «Маленькі чарівники Кіровоградщини», «Нагодуй горобчика», «Серце до серця», «Гривеник від Святого Миколая»;

8. Щорічно студентами психолого-педагогічного факультету та фондом «Майбутнє за молоддю» проводиться благодійний концерт в межах акції «Молодь за здоровий спосіб життя» до міжнародного дня Солідарності з ВІЛ людьми на який запрошуються представники Всеукраїнської мережі людей що живіть з ВІЛ інфекцією та обласного центру служб для сім'ї, дітей та молоді;

9. Проведений Кіровоградський молодіжний експертно-політичний форум «Кіровоград – ЦЕНТР».

На сьогодні, у подальшій роботі фонду «Майбутнє за молоддю», намічені наступні напрями: співпраця студентів психолого-педагогічного факультету з дитячим розподільником міста Кіровограда, організація студентської конференції «Ти особистість, ти лідер!», участь у проекті, який реалізується у співпраці з громадською організацією «Демократичний альянс» - «Популяризація волонтерського руху у місті Кіровограді».

Таким чином волонтерство як феномен відрізняється цілою низкою таких характеристик, що дозволяють аналізувати його з

позицій категорії діяльності й оцінювати як засіб формування особистості студентів спеціальності «Соціальна педагогіка», як фактор їхнього особистісного професійного становлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дейчаківський М. Роль громадських організацій в Україні // Громада. – 1995. – с. 10 – 24.
2. Зверева І.Д. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів. – К.: Наук. світ, 2001. – 49 с.
3. Савченко С. Субъектность личности в контексте социально-педагогического подхода // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 3. – с. 9 – 12.
4. Волонтерское движение: опыт, проблемы, перспективы: Рабочие материалы семинара. – Киев, 24 – 30 сентября 2000. – 60 с.

5. Волонтерство. Порадник для організатора волонтерського руху / Укладач Лях Т. Л., авт. кол.: О. В. Безпалько, Н. В. Заверіко, І. Д. Зверева. – К.: ВГЦ «Волонтер», 2001. – 176 с.

6. Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н.Н. – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.

7. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2001. – 140 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шарапова Тетяна Анатоліївна – старший викладач кафедри педагогіка початкової освіти та соціальної педагогіки.

Наукові інтереси: проблеми формування особистості та професійної підготовки соціальних педагогів.